

Το Βυζάντιο και τα κληροδοτήματα της Αρχαιότητας

Πολλοί είναι εκείνοι που κατά καιρούς έχουν υποστηρίξει τον Ανατολικό χαρακτήρα του Βυζαντίου, τονίζοντας πως το κρατικό και πολιτισμικό περιεχόμενο του εμπνέεται άμεσα από Ασιατικά πρότυπα και πως κάθε ιστορική σύνδεση του με το Ελληνορωμαϊκό παρελθόν είναι αποκομμένη. Τα Ανατολικά χαρακτηριστικά που προσδίδουν στις δομές του Βυζαντινού πολιτισμού έχουν να κάνουν α) με την πρακτική της «προσκύνησις» στο περιβάλλον της Αυτοκρατορικής αυλής β) με την επικυρωμένη εξ' ουρανού άσκηση εξουσίας κάτι που παραπέμπει σε Περσικά πρότυπα γ) με την αντιγραφή των κανόνων μοναστικής ζωής από το Βουδισμό δ) με τον αποτρόπαιο χαρακτήρα των Βυζαντινών πρακτικών τιμωρίας π.χ ρινοκοπία, γλωσσοκοπία ως πρακτικές Ανατολικής βαρβαρότητας ε) Περίοδο Εικονομαχίας 7^{ου}-8^{ου} αιώνα. Απόπειρα κατάργησης της ανθρωπομορφικής εικαστικής τέχνης της Μεσογείου λόγω επικράτησης Ανατολικών αντιλήψεων περί θείου.

Παρόλο τα εκ πρώτης όψεως αληθοφανή επιχειρήματα περί πλήρης επικρατήσεως Ανατολικών στερεοτύπων, μία πιο ψύχραιμη ανάλυση των ιστορικών συνθηκών της περιόδου θα αποδείξει πως τα στοιχεία αυτά δεν αποτέλεσαν παρά δευτερεύοντες συνιστώσες επιδερμικού χαρακτήρα οι οποίες δεν μπόρεσαν να αλλοιώσουν ουσιαστικά τα θεμέλια συγκρότησης του Βυζαντινού κράτους. Παρακάτω θα επιχειρηθεί μία σύντομη αλλά ουσιαστική ανάλυση των Ελληνορωμαϊκών πολιτιστικών πυλώνων πάνω στους οποίους η Ανατολική Αυτοκρατορία οικοδομήθηκε και πορεύτηκε μέχρι το τέλος της.

Ο ζωτικός χώρος του Βυζαντίου ήταν εξ' αρχής η Ελληνιστική Ανατολή που παρόλο την Ρωμαϊκή στρατιωτική επικυριαρχία το πολιτιστικό υπόβαθρο της παρέμενε προσδεδεμένο στην Ελληνική σφαίρα επιρροής. Η Αίγυπτος, η Συρία, η Παλαιστίνη και η Μικρά Ασία αποτέλεσαν την καρδιά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας το οποίο και έμεινε αλώβητο από τις Βαρβαρικές επιδρομές γεγονός που επέτρεψε μία αδιάκοπη πνευματική παράδοση που ξεκινά από την περίοδο του Αλεξάνδρου. Ο Αλέξανδρος δημιούργησε την έννοια της Ελληνικής Οικουμένης τα όρια της οποίας σταματούσαν εκεί ακριβώς που σταματούσαν και οι Ελληνικές πόλεις. Την ίδια συνοριογραμμή υπερασπίστηκε και ο Βυζαντινός στρατός ο οποίος σε πολλές αναφορές Αράβων και Σλάβων αποκαλείται ακόμα και στα τέλη της πρώτης χιλιετίας ως Ελληνικός στρατός. Η κοινή Ελληνική ήταν τόσο βαθιά ριζωμένη στις περιοχές αυτές που ποτέ δεν μπόρεσε να αντικατασταθεί από την Λατινική, μέχρι τελικά τον 6^ο να γίνει η επίσημη γλώσσα του Βυζαντινού κράτους. Επίσης, η Βυζαντινή λόγια παραγωγή δεν έκανε τίποτα παραπάνω από το να μιμηθεί την Αλεξανδρινή σχολή της Αιγύπτου, η Κωνσταντινούπολη από πλευράς λογιουσύνης δεν ήταν παρά η συνέχεια της Ελληνιστικής Αλεξάνδρειας ιδιαίτερα μετά τον χαμό της από τις Αραβική πλημμυρίδα του Ισλάμ τον 7^ο αιώνα. Τόσο οι λόγιοι της Αλεξανδρείας όσο και οι λόγιοι της Κωνσταντινούπολης ήξεραν κατά βάθος την αδυναμία τους να ξεπεράσουν το λαμπρό παρελθόν της Κλασσικής Ελλάδος. Ήδη από τον καιρό των διαδόχων η πνευματική ζωή και έντυπη παραγωγικότητα δεν ήταν παρά μία συνεχής προσπάθεια μίμησης των Κλασσικών προτύπων που αν και δραστήρια στην ουσία παρέμενε μία μίμηση χωρίς πρωτοπορία. Πως μπορούσαν άλλωστε να ξεπεράσουν ένα λαμπρό και ένδοξο παρελθόν που ακόμα ήταν ζωντανό ολόγυρα τους. Όσο τώρα αφορά την υποχώρηση της επιστημονικής θετικής σκέψης των Αλεξανδρινών χρόνων αυτή ήδη είχε τερματιστεί πριν την εμφάνιση του Χριστιανισμού αφού είχε κατασταλεί από την ιστορικά αινιγματική έξαρση των παγανιστικών Ιερών βιβλίων και προφητειών. Δεν

εξαφάνισε το Βυζάντιο τους πειραματισμούς και τις παρατηρήσεις των Αλεξανδρινών σοφών. Εξάλλου η άνθηση των πρακτικών θετικών επιστημών διέρκησε πολύ λίγο μιας και το μεγάλο ρεύμα της σκέψης απορροφήθηκε στην πιο ευγενή ενασχόληση με το πεδίο της μεταφυσικής και της θεολογίας. Η γενική αυτή απαξιωτική συμπεριφορά προς τον τομέα των πρακτικών επιστημών προς όφελος της θεωρητικής σκέψης δεν είναι παρά πολιτιστική κληρονομιά της Κλασσικής αρχαιότητας. Κοντολογίς ο Αυτοκράτορας Ιουλιανός (331- 363) ζούσε σε ένα τέτοιο γενικευμένο πνευματικό περίγυρο όπου λίγα πράγματα τον διαφοροποιούσαν από έναν σύγχρονο του Χριστιανικό Πατέρα δηλ. το πνευματικό επίπεδο της εποχής ήταν ήδη διαμορφωμένο και προσαρμοσμένο σε μία έντονη μεταφυσική ενατένηση του κόσμου. Η Βυζαντινή πνευματική πόρευση και δημιουργία δεν κινήθηκε παρά σε Ελληνιστικούς πνευματικούς δρόμους που είχαν διαμορφωθεί στους περασμένους αιώνες.

Από την άλλη, οι κρατικές δομές του Βυζαντίου ήταν κληροδότημα Ρωμαϊκό. Η Κωνσταντινούπολη μπορεί να χτίστηκε σε Ελληνικό έδαφος αλλά παρά μόνο κάτω από τις διαταγές ενός Ρωμαίου Αυτοκράτορα της Δυτικής Ευρώπης. Δεν πρέπει να λησμονούμε πως η Δύση ήταν κατ'εξοχήν Ρωμαϊκό κατασκεύασμα μιας που εξημερώθηκε αποκλειστικά από την Ρώμη και όχι από την Ελλάδα. Ο Κωνσταντίνος μετέφερε στην νέα πρωτεύουσα όλες τις παραδοσιακές Ρωμαϊκές υποδομές διοίκησης και νομοθεσίας στα πλαίσια δημιουργίας μίας Νέας Ρώμης την οποία έχτισε εκ του μηδενός καθώς φρόντισε να ήταν απομακρυσμένη από τις αντίζηλες και αρχαιότερες πόλεις της Ελληνικής Ανατολής. Στην νέα αυτή πρωτεύουσα βρήκαν καταφύγιο οι συντηρητικές αξίες της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας τις οποίες υπερασπίστηκε με ζήλο ο Οκταβιανός Αύγουστος (63 π.Χ-14 μ.Χ) στην ναυμαχία του Ακτίου (31π.Χ) όταν αντιμετώπισε την Αλεξάνδρεια και τον Ελληνιστικό κόσμο στο πρόσωπο του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας. Με την νίκη του Ακτίου το κύρος των Ρωμαϊκών αξιών θα ενδυναμωθεί και η εφαρμογή τους θα παραταθεί στους επόμενους αιώνες για να κρυσταλλωθεί στο πρώτο μισό του 6^ο αιώνα με την συγκέντρωση και την συστηματοποίηση τους στον Κώδικα του Ιουστινιανού *Codex Justinianus* (*Corpus Juris Civilis*). Ήταν τόση μεγάλη η ισχύς των Νόμων αυτών ώστε και η Χριστιανική Εκκλησία αναγκάστηκε να τους αποδεχθεί άνευ όρων κατά την σύναψη της συμμαχίας μεταξύ των δύο οργανισμών, της Ρωμαϊκής Εξουσίας και της πλέον Αυτοκρατορικής Εκκλησίας. Υπό την πίεση της παράδοσης ακόμα και η Εκκλησία υποχρεώθηκε να συμβιβαστεί με τις νομικές επιταγές της Ρώμης, εξαργυρώνοντας αυτήν την υποχωρητικότητα της με αξιώσεις και διεκδικήσεις σε άλλα πεδία της κοινωνικής και διοικητικής ζωής. Η Εκκλησία έπρεπε να ζει κάτω από Ρωμαϊκό νόμο ή στα λατινικά *ecclesia vivit lege romana*. Πρέπει να επισημανθεί πως σε πλήρη αντίθεση με το Βυζάντιο η ιδεολογική βάση του Ισλαμικού νόμου απορρέει εξ'ολοκλήρου από μεταφυσικές συνιστώσες χωρίς ανάμειξη ανθρώπινης παρέμβασης, το Κοράνι. Οι αντοχές του Ρωμαϊκού χαρακτήρα του Βυζαντινού κράτους δοκιμάστηκαν σκληρά κατά την περίοδο Εικονομαχίας (7^{ος} -8^{ος} αιώνας) όταν η καταπιεσμένη πολιτιστικά Ανατολή επαναστάτησε κατά του ασφυκτικού Ρωμαϊκού συστήματος διακυβέρνησης και της καταπιεστικής Ορθόδοξης Αυτοκρατορικής δογματικής. Η αντίδραση αυτή θα εξελιχθεί μέσα στα γενικότερα πλαίσια της εποχής και θα εκδηλωθεί ως θρησκευτική επανάσταση εναντίον της Ελληνορωμαϊκής ανθρωπομορφικής παράδοσης απεικόνισεως του Θείου. Το πρόβλημα αυτό ήταν εσωτερικό πρόβλημα του Χριστιανισμού το οποίο παρέμεινε άλυτο και μετά την σύναψη συμμαχίας μεταξύ Εκκλησίας και Ρωμαϊκού κράτους στις αρχές του 4^{ου} αιώνα. Οι Εικονομάχοι , ορμώμενοι από την πρωτοχριστιανική Ιουδαϊκή δογματική θα στραφούν κατά μίας πανάρχαιας πολιτισμικής Μεσογειακής παράδοσης, την καλλιτεχνική απεικόνιση των Θεών με ανθρωπομορφικούς όρους.

Στην ουσία ήταν η καταπιεσμένη από την Ελληνική θεολογία Ανατολή που στρέφονταν για ακόμα μία φορά εναντίον του ρασιοναλισμού των Ελλήνων και το αναπόδραστο του Ρωμαϊκού συστήματος συλλογής φόρων και γενικότερα ελέγχου. Η ήττα των Εικονομάχων και η τελική αποκατάσταση των εικόνων αποκαλύπτουν το βάθος που οι Ρωμαϊκές παραδόσεις της κυβερνητικής είχαν ριζώσει στην Βυζαντινή κοινωνία. Την περίοδο που ακολούθησε την αναστήλωση των εικόνων το Ρωμαϊκό κράτος θα εμφανιστεί ακόμα πιο ισχυρό και γεμάτο αυτοπεποίθηση θα ξεκινήσει στην ανακατάληψη των Δυτικών επαρχιών της Νότιας Ιταλίας θέλοντας να συσφίξει τους δεσμούς με την Magna Graecia. Είναι λίγο αργότερα που ξεκινά η Αναγεννησιακή τέχνη του Βυζαντίου. Ανάλογα, στο πνευματικό στίβο θα παρατηρηθεί ένα άνοιγμα προς την Κλασσική αρχαιότητα με μίμηση της Κλασσικής πρόζας η οποία θα συνοδευτεί από μία προσπάθεια συλλογής και κωδικοποίησης των γραπτών μνημείων του Ελληνορωμαϊκού παρελθόντος.

Η απάντηση στο ερώτημα αναφορικά με τον Ανατολικό χαρακτήρα της Εκκλησίας μπορεί να δοθεί εύκολα, η μόνη ίσως σημαντική ανατολική επιρροή που παρέμεινε στην Χριστιανική Εκκλησία μετά τις αρχές του 4^{ου} αιώνα ήταν η δογματική η οποία πήγαζε από την αντίστοιχη Ιουδαϊκή. Με την ενσωμάτωση της Εκκλησίας στο Ρωμαϊκό κράτος ο Εκκλησιαστικός κοσμικός μηχανισμός αντέγραψε τις Αυτοκρατορικές δομές διακυβέρνησεως και οργάνωσης με αποτέλεσμα πολύ γρήγορα να αποκτήσει Αυτοκρατορικά αντανακλαστικά τα οποία διασώζονται και σήμερα. Η οργάνωση των Επισκοπών, το Εκκλησιαστικό γραφειοκρατικό σύστημα, το σύστημα στελέχωσης του Εκκλησιαστικού μηχανισμού διακυβέρνησης όλα αυτά ήταν μιμήσεις των δοκιμασμένων δομών του Ρωμαϊκού κράτους. Από πνευματικής σκοπιάς η Χριστιανική θεολογία ποτίστηκε σε τόσο μεγάλο βαθμό από την Ελληνική πνευματική παράδοση που έγινε ένα δοχείο διάσωσης και διατήρησης της Ελληνιστικής φιλοσοφίας/θεοσοφίας των ύστερων χρόνων. Ο Ελληνικός ρασιοναλισμός ανέλαβε την υπεράσπιση της Χριστιανικής δογματικής με αποτέλεσμα την δημιουργία μιας σαφούς και άριστα δομημένης Θεολογίας που δεν άφηνε περιθώρια για παρερμηνείες και αμφισβητήσεις. Ήταν ξανά ο Ελληνικός ρασιοναλισμός που καλυμμένος με την μορφή του θεολογικού δόγματος θα καταπίεζε για ακόμα μια φορά το ανορθολογικό πνεύμα της Ανατολής μην αφήνοντας το να αναπνεύσει ελεύθερα στον δικό του ρυθμό. Η Ανατολή αντιδρώντας στην Αυτοκρατορική Εκκλησιαστική θεολογία γέννησε τις πολυάριθμες αιρέσεις οι οποίες φυσικά αναζητούσαν ανεξαρτητοποίηση και ελευθερία από την καταπίεση της Κωνσταντινούπολης η οποία δεν ζητούσε παρά μονάχα θεολογική ομοιομορφία ως εγγύηση της ενότητας της Αυτοκρατορίας. Στην πράξη αδιαντάλευτη επιμονή της Κωνσταντινούπολης στην εφαρμογή της Ορθοδοξίας αποδείχθηκε ζημιογόνος παράγοντας για τα ζωτικά της συμφέροντα που αντί να ενώνει τους πληθυσμούς της Αυτοκρατορίας έσπερνε έριδες και φανατικά μίσση. Επίσης στην πορεία, η Χριστιανική Εκκλησία θα υιοθετήσει το παγανιστικό τυπικό της λατρείας και θα το προσαρμόσει στην δογματική της δίνοντας του ένα νέο νόημα. Όσον αφορά την ενδυμασία των κληρικών ή τους ψαλμούς αυτά ως δευτερεύοντα επιδερμικά στοιχεία μπορούν να εκληφθούν.

Το μεταφυσικό υπόβαθρο που δικαιολογούσε την απόλυτη άσκηση εξουσίας από τον μονάρχη ξεκινά ήδη από τον Αλέξανδρο-Θεό, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως καθαρά Περσικό στοιχείο. Η δίψα για απόλυτο έλεγχο και υπεροχή μπορεί εύκολα να ανιχνευτεί στους μακροχρόνιους πολέμους των διαδόχων οι οποίοι είχαν αποκτήσει τόσο μεγάλη δύναμη που υποβίβασαν στην πορεία τους παραδοσιακούς τοπικούς θεούς των Ελληνικών πόλεων κρατών σε απλούς μισθοφόρους. Μία νέα θεολογία

έπρεπε να δομηθεί έτσι ώστε να δίνει μεταφυσικό άλλοθι στις πράξεις των Ελληνιστικών μοναρχών όταν εφαρμόζαν τα όποια μεγαλομανή σχέδια της ιδιωτικής τους πολιτικής. Αυτή η νέα θρησκευτικότητα με τον καιρό θα αποκτήσει την δικιά της πομπώδη λατρεία για να κορυφωθεί με την λατρεία των Ρωμαίων Αυτοκρατόρων η προσωπική δύναμη των οποίων υπερείχε κατά πολύ των Διαδόχων. Πίσω από το μεταφυσικό πέπλο του Imperium Romanum, δεν βρίσκονταν παρά η ανάγκη της Αυτοκρατορίας για όσο τον δυνατό γρήγορη και αναίμακτη ειρήνευση των κατακτημένων περιοχών. Οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες δρούσαν ελεύθερα υπό την εξουσιοδότηση του Imperium Romanum του οποίου έκαναν χρήση ώστε να επιτευχθεί ο απώτερος σκοπός υπό την επίβλεψη της Ρώμης δηλ. η επίτευξη της παγκόσμιας ειρήνης, το Pax Romanum. Το Pax Romanum που επιτυγχάνεται μέσω του Imperium καλύφθηκε και αυτό με Χριστιανικό μανδύα για να εξευγενιστεί για ακόμα μια φορά στα μάτια των ανθρώπων της εποχής μίας και η παγανιστική Θεολογία δεν μπορούσε πλέον να του προσδώσει την αίγλη και την αυθεντία που απολάμβανε στους προηγούμενους. Ο Αυτοκράτορας επιφορτίζεται με ένα αίσθημα θεϊκής αποστολής, εμφανίζεται ως υπηρέτης του Θεού, ως προστάτης της Εκκλησίας και ως εγγυητής της ειρήνης της Αυτοκρατορίας. Η καθολική πίστη πως μία θεϊκή ανώτερη ουράνια δύναμη εγγυάται την επί γης ειρήνη η οποία βρίσκεται στα χέρια του αντιπροσώπου του Θεού στην γη δηλ. του εκάστοτε Ρωμαίου ή Βυζαντινού Αυτοκράτορα ήταν τόσο πολύ βαθιά ριζωμένη στο σύστημα διακυβερνήσεως που δεν έπαψε να ισχύει ακόμα και την περίοδο των Οθωμανών Σουλτάνων της Κωνσταντινούπολης. Το Imperium στην Δύση θα χαθεί από νωρίς μίας που στην διαιρεμένη Ευρώπη των μικρών ανεξαρτήτων Βαρβαρικών βασιλείων μία τέτοια έννοια δεν ήταν φυσικό να εφαρμοστεί παρά μονάχα σε θρησκευτικό επίπεδο, κάτι που ανέλαβε με επιτυχία η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Ο απολυταρχισμός λοιπόν δεν είναι δημιούργημα του Βυζαντινού θρόνου αλλά υπήρξε ένα κληροδότημα της παγανιστικής Ρώμης ως ένα αναγκαίο πολύτιμο εργαλείο για την επίτευξη ενός μεγάλου σχεδίου. Εξάλλου ήδη από την περίοδο της Δημοκρατίας η ιερή αποστολή της Ρώμης δεν ήταν η παραγωγή ούτε καλλιτεχνημάτων ούτε φιλοσοφικών αναλύσεων αλλά η τέχνη της απόλυτης διακυβέρνησης. Ιστορικό αίνιγμα προς παραπέρα εξέταση παραμένει η πηγή αυτής της ιδεολογίας του Imperium Romanum η οποία φαίνεται να είναι γηγενής χωρίς άμεσες επιρροές από την Ελληνιστική Ανατολή. Έτσι λοιπόν η Βυζαντινή απολυτότητα στην διακυβέρνηση δεν μπορούσε να κυμαίνεται σε διαφορετική βαθμίδα από το παγανιστικό παρελθόν, η τάση και εμμονή για αποτελεσματικότητα και νικηφόρες πορείες την έκαναν εκ των πραγμάτων αναγκαία αποκλείοντας την εισαγωγή της από την Περσία. Η Εκκλησία ποτέ δεν αμφισβήτησε το Imperium του Αυτοκράτορα, τώρα όμως μέρος του Imperium θα αποτελούσε και η γεωγραφική επέκταση της Χριστιανικής θρησκείας. Σε θεωρητική βάση όσο πιο μακριά θα επεκτεινόταν ο Χριστιανισμός τόσο πιο μακριά θα επεκτεινόταν και τα σύνορα της Αυτοκρατορίας, όλα τα έθνη της γης έπρεπε να βαπτιστούν στο όνομα της Αγίας Τριάδας. Εδώ υπήρξε απροσδόκητη ταύτιση της μεταφυσικής και επίγειας μεγαλομανίας μίας και το Ρωμαϊκό Imperium συμμάχησε με το Χριστιανικό. Οι Ιεραποστολές των Βυζαντινών είναι η τέλεια έκφραση του Χριστιανικού Imperium που συνεχίζει να ζει και σήμερα κυρίως στην Ρωμαιοκαθολική και στην Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία. Ο πανχριστιανισμός της υψηλίου πηγάζει κυρίως από τις διεθνιστικές φιλοσοφικές τάσεις της ύστερης αρχαιότητας, μιας και ο Παλαιοδιαθηκικός θεός ήταν μεν ο Ένας Θεός του κόσμου αλλά παρέμενε βασικά ο αποκλειστικός Εθνικός θεός των Εβραίων. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό πως ο Χριστιανισμός συμμαχώντας με το Ρωμαϊκό κράτος του έδωσε εκείνη την μεταφυσική χροιά που η παρακμασμένη παγανιστική

θηρσκεία και θεολογία δεν ήταν σε θέση να του την προσφέρει σε τέτοιο απόλυτο βαθμό. Το μυστικό βρίσκονταν κυρίως στην έμφυτη συγκεντρωτική φύση του που ευνοούσε ένα ανώτερο αποτελεσματικότερο έλεγχο της συνάθροισης των πιστών όπως συμβαίνει με κάθε αυτοκρατορία, το κύριο ζήτημα που απασχολούσε τον πολυαιώνιο Ρωμαϊκό μηχανισμό σε μία εποχή ραγδαίων μεταβολών δεν ήταν τίποτε η άλλο από την διατήρηση των συνόρων, του φορολογικού συστήματος και την επίτευξη μίας κοινωνικής συμπάγειας. Μόνο όταν η Αυτοκρατορία θα εξουδετέρωνε τις διασπαστικές δυνάμεις που έτειναν να την αποδομήσουν θα μπορούσε να συνεχίζει το έργο της για την επίτευξη μίας παγκόσμιας ειρήνης με την εγκαθίδρυση του επίγειου Βασιλείου των Ουρανών. Ο Χριστιανισμός λοιπόν αφού ντύθηκε πρώτα με την σχολαστική ρασιοναλιστική Ελληνική Θεολογία καθαγίασε στην συνέχεια τις παλιές παγανιστικές Ρωμαϊκές αξίες της Δημοκρατίας. Ως αντάλλαγμα η Ρώμη του πρόσφερε πρόσβαση στις Αυτοκρατορικές δομές διοίκησης, οικονομίας και μονοπώλιο στο πνευματικό και πολιτιστικό στίβο. Το τελευταίο ευνοούσε ξανά την Ρώμη μιας και εξασφάλιζε ομοιόμορφη κοινωνική συμπάγεια και διασφαλισμό της εξουσίας της Κωνσταντινούπολης.

Το Βυζάντιο χρωστά την χιλιετή του παρουσία στην ιστορία ακριβώς γιατί κατάφερε με επιδεξιότητα να ξαναδώσει πνοή σε παλιές δοκιμασμένες παγανιστικές αξίες του ένδοξου παρελθόντος προσφέροντας τες ένα νέο πλαίσιο καθαγίασης που απλόχερα και σωτήρια πρόσφερε ο Αυτοκρατορικός Χριστιανισμός. Όποια πρόχειρη και βεβιασμένη απόπειρα αποδόσεως ερμηνειών σχετικά με την ασυνέχεια της Ελληνορωμαϊκής παράδοσης στα χρόνια του Βυζαντίου και την ταύτιση του με Ανατολικά Ασιατικά καθεστώτα θα πρέπει να προκαλεί την δυσπιστία. Ιδιαίτερα όταν ο όρος «Ανατολικός» δεν αποτελεί παρά μόνο συμβατική ιστορική έννοια και για αυτό δεν δύναται να καθοριστεί με ακρίβεια.